

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

Североизточни говори: Подбалкански

Големият североизточен ареал се състои от две големи групи – мизийска и балканска – които имат общи черти, но и достатъчно различия, за да бъдат разгледани отделно. Всяка от групите се дели на ясно обособени подгрупи. В балканската група подбалканският говор е представен в този сайт от селата Кольо Мариново (КМ) и Марково (М) от региона на Чирпан и от село Искрица (Ис) от региона на Стара Загора. Подбалканският говор е обособен от комплекс черти, някои от които са общи с рупските говори, а други са специфични за него. Илюстраните по-долу черти са характерни за подбалканската група, въпреки че една от най-ярките му особености (окончанието /-a/ за първо лице единствено число сегашно време под ударение) се открива само в едно от представените тук села.

Следва списък на най-важните особености на подбалканския диалект, базиран на текстовете от трите села, представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе (М = Марково); числото, което следва, показва номера на текста от това село (например КМ1 = Кольо Мариново 1), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

- Етимологичното *я* има същите застъпници като *я*товата гласна, т.е. /a/ пред твърда сричка и /e/ пред мека сричка.

Примери: *чàкэй* (КМ4: 66), *чàсэ* (КМ5: 30) // *йèгне* (КМ5: 2)

- В повечето подбалкански говори голямата носовка се явява като /a/ в краесловието и като /ъ/ в други позиции (освен в членуваните форми на съществителни от женски род завършващи на съгласна, където застъпникът винаги е ударено /ъ/). Тази черта е налице в Искрица и отсъства в Кольо Мариново и Марково.

Примери: *с̀бу̀тэ* (Ис1: 49), *ид̀ът* (Ис1: 49), *му̀м̀тэ* (Ис1: 24), *вичирт̀* (Ис3: 61) // *лежà* (Ис1: 4), *нэсэд`à* (Ис2: 21), *рəкà* (Ис2: 21) // *к̀шитэ* (М: 40), *вуд̀* (КМ5: 43), *кəч̀* (КМ4: 75)

- Пълна редукция на гласните: всички широки гласни се заменят със съответните тесни. Т.е. неударените /e/, /o/ и /a/ се изговарят съответно /u/, /y/ и /ə/.

Примери: *вр`èми* (М: 5), *ничèм* (КМ1: 15), *приб̀й̀рəми* (КМ1: 8), *дитè* (Ис1: 15) // *д`àду* (М: 7), *ву̀д̀ви* (КМ1: 73), *нус`èгнə* (Ис1: 3) // *квəс̀ник* (КМ1: 17), *нэсэд`à* (Ис2: 21)

- Пред или след сонорна съгласна /e/ и /u/ се заместват с /'ə/, почти безизключително в следударени срички.

Примери: *мèн`ə* (М: 37), *вèч`əр* (Ис1: 75), *вр`əтèну* (Ис1: 69) // *ужèн`əн* (Ис1: 1), *к̀ун`əл* (М: 10)

- Неударените /e/ и /u/ са заместени с /y/ след посталвеолна съгласна.

Примери: *чуимъ* (КМ5: 40), *жулезà* (КМ4: 6), *жув 'ейат* (М: 145)

- Гласната /u/ се замества с /'y/ пред лабиална съгласна в ударени срички; промяната се осъществява само в Искрица.

Пример: *от 'уваме* (Ис1: 71)

- Често изпадане на неударени гласни.

Примери: *бэкърти* (КМ6: 43), *фцети* (м: 40), *градѝнтэ* (М: 27), *йергѝнти* (М: 89), *бàнцэтэ* (Ис1: 2), *сѝлту* (Ис1: 27)

- Протежа на /й/ пред начално /e/.

Примери: *йѝсенну* (КМ6: 3), *йергѝнти* (М: 89), *йенò* (Ис2: 1)

- Поведението на съгласната /x/ е различно в зависимост от позицията в думата. В началото и между гласни тя изпада във всичките три села. В средисловие пред съгласна тя се замества с /й/ в Кольо Мариново и Марково и изпада в Искрица (често с компенсаторно удължаване на предходната гласна). В краесловие тя се запазва или се замества с /h/ в Кольо Мариново и Марково, а в Искрица се замества с /h/ или /й/.

Примери за начална позиция: *òдили* (КМ3: 35), *л 'аб*

Примери за средисловие: *докàрвээ* (КМ3: 70), *рàдвээ* (Ис1: 9) // *исъйнаа* (КМ5: 11), *ймэйми* (КМ5: 42) // *зѝ:ме* (Ис2: 26), *прѝска:ми* (Ис2: 15), *б 'аме* (Ис1: 16)

Примери за краесловие: *зэр 'азэх* (КМ6: 11), *нэпрàвиh* (М: 39), *т 'àh* (М: 174) // *зэбрàиу* (Ис1: 50), *зэвѝришѝу* (Ис3: 16)

- Съгласните /л/ и /н/ се палатализират пред меки и посталвеолни съгласни.

Примери: *гэдүүл 'ки* (КМ6: 28), *мэнѝн 'ки* (КМ6: 57), *мъл 'чѝт* (М: 192), *нэжил 'т 'àвэ* (Ис2: 35), *т 'àн 'те* (Ис2: 3)

- Групите /дн/ и понякога също /тн/ и /бн/ се асимилират съответно в /нн/ и /мн/.

Примери: *плàнне* (КМ5: 44), *паннà* (М: 37), *еннà* (Ис1: 68), *с 'енне* (Ис1: 13) // *срѝмнэл* (М: 130)

- Фрикативните съгласни се заместват с африкати след /p/.

Примери: *вѝрсэнэ* (КМ6: 8), *дэриàэ* (М: 50), *дэриàл* (КМ5: 30), *свѝрсэну* (Ис1: 63)

Ударение

- Понякога се явява двойно ударение.

Примери: *шѝленцàтэ* (КМ3: 1), *зѝ̀пчетàтэ* (КМ4: 77), *àгнеàта* (Ис3: 8)

- Ударението е отменено в плуралната форма на двусрични съществителни от женски род, понякога и в сингуларната.

Примери: *дѝски* (КМ3: 64), *сѝстри* (М: 72) // *рѝкэ* (КМ: 31) // *дэскѝтэ* (КМ3: 71)

- Понякога ударението се мести върху тематичната гласна в аористни форми и слови причастия.

Примери: *станà* (КМ5: 9), *паннà* (М: 37), *устанà* (М: 129), *кэзàл* (М: 17), *устанàли* (М: 13), *стəнà* (Ис1: 21)

Морфология

- Плуралното окончание за многосрични съществителни от мъжки род е */-e/*, но се явява и */-u/*.

Примери: *кəрəре* (КМ3: 25), *əрмàне* (КМ2: 70); *чєкъ̀ми* (КМ2: 61), *крѐмени* (КМ3: 57)

- Окончанието на съществителните от женски род под ударение съвпада с рефлекса на голямата носовка, в случая */ъ/*, освен в нечленуваните форми в Искрица.

Примери: *рикъ̀тə* (КМ: 63), *вуйнъ̀тъ* (М: 13), *мумъ̀тə* (Ис1: 24) // *веселбà* (Ис1: 63)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените 7): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В тези диалекти казус генералис се налага като новата единствена форма за единствено число.

- Има особени форми на някои лични местоимения, както и различия между трите села.

кратка винителна форма за трето лице женски род единствено число: *гə* в Марково и Искрица (М: 4, Ис1: 2) и *йə* в Кольо Мариново (КМ2: 16).

именителна форма за трето лице множествено число е *тйй* или *тййə* в Кольо Мариново и Марково (КМ4: 8, КМ3: 70, М: 10), и *т'єє* в Искрица (Ис1: 9).

- Аористната тематична гласна */o/* е заместена от */a/* (произнасяно */ə/* извън ударение).

Примери: *дàдəh* (М: 36), *прудàдəйми* (М: 40), *дòйdəh* (Ис1: 1)

- Частицата за бъдеще време е *же*.

Примери: *же изл'èзим* (М: 89), *же туреш* (КМ2: 9), *же дòт* (Ис3: 42)

СПЕЦИФИЧНИ ЧЕРТИ

Говорът на Искрица, който е по-близък до ареала на рупските говори, има и други черти, които се смятат за предимно рупски.

- В ударена сричка ятовата гласна често се явява като */ʼa/* или */è/* пред мека сричка.

Примери: *т'àn'te* (Ис2: 29), *н'àшту* (Ис3: 17), *гул'èми* (Ис2: 1) // *б'еше* (Ис1: 1)

- Вметнатият ер се запазва в цялата парадигма на словите причастия.

Пример: *уп'èкəлə* (Ис1: 2).

- Именителната форма на местоимението за първо лице единствено число е /йа/.

Пример: *йа създадәү* (Ис1: 17)

- Вторичната имперфективна форма на някои глаголи се образува от перфективната основа.

Примери: *нәр 'адаме* (Ис2: 40), *зәфәт 'әт* (Ис1: 59)